

**OSMANAALI SIDIK UULU’NUN ESERLERİNDE KIRGIZLARIN SOSYAL VE DİNİ-
EĞİTİM DURUMUNUN İZLERİ***

Meder SALİEV*

ÖZET

Bu makalede ilk eğitimini geleneksel eğitim merkezi olan medreselerden başlayıp, İsmail Gaspıralı’nın öncülüğünde açılmış olan yeni usulde eğitim veren, dönemin “Usul-ı cedit” okulu Ufa’daki “Medrese-i Aliye” medresesinden mezun olan, Kırgızların ilk tarih yazarı Osmanalı Sıdık Uulu’nun yaklaşık on beş yıllık bir araştırmasının sonucunda ele almış olduğu 1913 ve 1914 yıllarında Ufa şehrinde yayınlanan “Tarih-i Kırgız Şadmaniya” ve “Muhtasar Tarih-i Kırgızıya” adlı eserlerinin örneğinde, 19.yüzyılın ortalarıyla 20.yüzyılın başlarında Kırgızların Rus işgalinden önceki ve Rus yönetimi esnasındaki sosyal hayatı, yaşam şartları, dinî bilgileri ve eğitim durumları üzerinde durulmuştur. Kırgızistan topraklarının Ruslar tarafından işgal edilmesinden önce Kırgızlara karşı Hokand Hanlığı yönetiminin uygulamış olduğu baskıların izleri ile birlikte Rus işgalinden sonra Rusların uygulamış olduğu baskıların izleri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Kırgızların cedit hareketinden önceki eğitim seviyesi ve dinî bilgileri ile birlikte, cedit hareketinden sonra açılmış olan usul-ı cedit okullarının sayesinde ulaşılmış oldukları dünyevi ve dinî eğitim sistemleri üzerindeki değişikliklerin ve gelişmelerin izleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanalı Sıdık Uulu, İslam dini, eğitim, usul-i cedit okulları, medreseler, Cedit hareketi.

GİRİŞ

Osmanaalı Sıdık Uulu, 1875 yılında Kırgızistan’ın Koçkor ilçesine bağlı Abaylıda köyünde zengin ve yönetici bir ailede dünyaya gelmiştir. Osmanaalı Sıdık Uulu, gençliğinde büyük ağabeyi Carkınbay mollanın eğitiminde harf tanıyarak okuma, yazma işlerine erken yaşta başlayıp Arapçayı ve İslam dinini öğrenmeye başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında Üç-Turfan şehrinde tahsilini ilerleterek sonradan eğitimini Buhara’daki dini medresede tamamlamıştır (Sıdıkov, 2016:335).

İlk eğitimini aynı yerde yerli bir molla tarafından alan Osmanaalı Tokmak şehrine gelerek Şakir halfa adında bir hocadan eğitim almaya başlamıştır. Şakir halfa o zamanlar Kuzey Kırgızlar tarafından tanınan bir molla olup, Tatarca, dinî, coğrafya ve tarih gibi alanlarda eğitim vermiştir. Osmanaalı bu kişiden beş senelik bir eğitim aldıktan sonra eğitimini ilerletmek için duyduğu maddi ihtiyaçlarını karşılamak için doğduğu Temir-Bolot köyüne gelerek öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 1899.yılında da eğitimini ilerletmek amaçlı Üç-Turfan’a gitmiştir oradan da Buhara’ya geçmiştir. Buhara’dayken Şabdan’ın kendi çocukları için medrese açtığını ve dışarıdan hoca getirdiğini duyarak Kemin’e gelip, Ufa’lı hocalardan ders almaya başlamıştır.(Sıdıkov, 2016: 179).

1903 ve 1904 yılları arasında Şabdan’ın açmış olduğu medresede Şabdan’ın getirtmiş olduğu Yamliha karı, Zakir karı ve Vahabovlar’dan ders almıştır ve onların önerisiyle 1911.yılında Ufa şehrine Medrese-i Āliye’ye gitmiştir (Kocobekov, 2005: 21).

* Bu makale, V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (11-13 Ekim 2018) nda sunulan, “Osmanaalı Sıdık Uulu’nun Eserlerinde Kırgızların Sosyal ve Dini-Eğitim Durumunun İzleri” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, medersaliev1985@gmail.com.

Medrese-i Āliye'yi tamamladıktan sonra Kırgızistan'a dönerek 1920 yılından 1928 yılına kadar Pişpek (şimdiki Bişkek) şehrinde Tatar okulunda öğretmenlik yapmıştır. 1931 yılında da bazı bilgilere göre "kulaklık"¹ veya siyasi görüşlerinden dolayı hapsedilmiştir (Sıdıkov, 2016: 180).

Sıdık Uulu'nun Stalin rejiminin baskısından dolayı ülkeyi nasıl terk ettiği üzerinde farklı görüşler olsa da en yaygın olanı 1933 yılında tutuklanarak Taşkent'e gönderildiği ve orda da arkadaşlarının yardımıyla hapisten kaçmayı başararak Doğu Türkistan'a kaçtığı ve Kulca şehrinde öldüğüdür (Güngör, 2015: 251).

Diğer bir bilgiye göre de 1930 yılında Osmanaalı Sıdık Uulu "zengin aile soyundan gelme" gibi suçlamalardan dolayı hapse atılma korkusundan Çin'e kaçmıştır ve 1942 yılında 67 yaşındayken vefat etmiştir (Sıdıkov, 2016: 197).

27 Mart 1958 tarihinde Kırgız SSR Yüksek Mahkemesi kararıyla, 13 Mart 1931 tarihinde Osmanaalı için alınan suçluluk kararları kendi hükmünü yitirmiştir (Sıdıkov, 2016: 198).

Yazarın, Kırgız tarihini şecere tarzında ele almış olduğu 1913 yılında Şark matbaasında yayımlanan "*Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*" ve 1914 yılında "*Tarih-i Kırgız Şadmaniya*" adıyla basılmış iki eseri bulunmaktadır. Eserler 1986 yılında Doğu Türkistan'da ıslah edilmiş Arap alfabesiyle "*Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*" ve "*Şadmaniya*" isimleriyle tek kitap halinde Şincan Caştar Basması tarafından tekrar yayınlanmıştır.

Aslında ikinci eser, birinci kitabın daha genişletilmiş bir varyantıdır. Eserler yazılış amacı ve şekli bakımından şecere özelliğini taşımaktadır. Eserler Kırgız yazı dilinin ilk örneklerinden biridir. Kırgız sözlü şecerelerinin halk ağzından toplanmış ilk Kırgız şecere kitabı özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Osmanaalı Kırgızların ilk modern tarihçisi olarak sayılmaktadır (Güngör, 2015: 241).

Ebulgazi Bahadır Han'ın şeceresiyle uygunluk gösteren yazar eserinde, Türklerin çıkış noktasından gelerek Oğuz Han'ın yirmi dört torunundan biri olan Kırgız hakkında bilgi verdikten sonra, birinci kitapta kısa, ikinci kitap da geniş bir şekilde Kırgız boyları hakkında bilgi vermiştir. Yazar bu kitabını Kırgızların yaşadığı coğrafyayı gezerek, Kırgızların boy yapısıyla ilgili bilgileri topladıktan sonra yazmıştır (Sağol Yüksekaya, 2016: 36).

Yazar eserinde ele almış olduğu bilgileri kendi yazısıyla

"Bizdin Kırgızga tarih yazuçi ademi yok bolganı üçün Kırgız kırk kızdan dip Şeyh Mansurdan bir niçe aklga makul bolmagan hikayetler keltürgen. Körfende tiri aldap aluçlarınıñ sözleri canıma ötüp on beş yıldan berü aatarıp tikşerip iki yüz miñ Kırgızdın ata babaların taratıp tā Ādem aleyhi'l-sellamga yetkürdim. Biz de asıl zatdan ikenimizni bilsün üçün beş yıllık mehneterimni bir saatçe körmey kalem tibrete başladım. Töbende Sarbagış, Solte, Bugu, Sayak, Azık Çerik urugların bir birden beyan itüp kiskalık üzre bilgen kadar hazırki curt başlıklarınca tartıp cetkürdim." (Sıdıkoğlu, 1913:10)

demektedir.

Bu bilgiler arasında Kırgızların etnik kökeni, Kırgız boylarının isimleri hakkında efsanelerle birlikte döneminde gözlemlemiş olduğu Kırgızların sosyal hayatı ile birlikte eğitim durumu üzerinde de kısa bilgilere rastlanmaktadır. Bu kitaplarda yazılan bilgilerin diğer kaynaklarla çelişen bir kısmının veya tamamının yazarın ceza alma korkusu ile yazdığını da kabul etmek mümkündür. Bu makalede bu iki eser üzerinden Sovyetler öncesi Kırgız halkının hayat şartlarıyla birlikte eğitim durumları üzerinde durulmuştur. Kitapların önemi, Kırgız tarihinden bahseden birinci elden ilk kaynaklar olmasıdır.

1. 19 ve 20. Yüzyılın Başındaki Kırgızların Sosyal ve Siyasi Durumunun Eserlerdeki İzleri

19. yüzyılda Hokand Hanlığı egemenliği altında yaşayan Kırgızların, Rus işgali ile birlikte sosyal ve siyasi hayatında değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

¹ Bolşevik ihtilali sonrasında mallarına el koymak için zengin kabul edilen kişilere verilen isim.

19. yüzyılda Kırgızistan topraklarında yaşayan Kırgızlar hayvancılık, avcılık ve tarım ile geçimlerini sağlamaktaydılar. Yazın yaylalara, kışında kışlaklara göçerek konar-göçer şeklinde yaşasalar da özellikle Kırgızistan'ın güney bölgesinde Oş ve Özgen şehirlerinin etrafında yaşayan Kırgızların, Ruslar gelmeden önce yerleşik hayata geçtikleri de görülmektedir (Duman, 2015: 4).

Kırgızların Rus egemenliğine girmesinden sonra, Ruslar tarafından Ruslaştırma politikası uygulanmıştır. Başlangıçta Rus nüfusunun azlığı sebebiyle Kırgızlara Rusya'ya bağlı kalmak şartıyla iç işlerinde serbest olma sözü verilse de bu söz tutulmayarak, Türkistan toprakları "oblast" adı verilen yönetim birimlerine ayrılarak, başlarına da Rus yöneticiler getirilmiştir. Rus yöneticileri tarafından Kırgızlar üzerinde kolonileştirme ve Ruslaştırma çalışmaları uygulanarak, Kırgız topraklarına Rus köylülerini getirerek sulak ve verimli ekilebilir arazinin büyük bir kısmını vermişlerdir. Hatta 1891 yılında hazırlanan bir kanuna göre Kırgızların yaşadığı topraklar devlet arazisi olarak ilan edilmiş ve Kırgızlara özel mülk hakkı tanınmamıştır (Duman, 2015: 5).

İncelediğimiz eserde de Kırgızların Hokand yöneticileri tarafından nasıl eziyet çektikleri şu cümlelerle dile getirilmiştir;

"Sart uluglarınıñ yamanlığın zulumlığın tunduk koy dip malımızdan zekavet alur idi. Mal sanaganda at bakgan ademler çıkıp sanar idi. 50 koy sanasa da bir çini çay kolunda turar idi. Köşeliden ötükü bar takası bar yarım virşik. Şol ötük birlen salgan körfe yasdıknı bulgagan ar cirge barıp konsa sulu bala birlen hatunga asılğan hem ademde zekavet bar sulu kız beresizler digen şundaylerdin niçenin ogırlap barıp öltürgen. Ahir bolmagan soñra Rahmetullahınıñ başın kezip Sartlarını talap Sar hoca digendi çapmak şoldur" (Sıdıkof, 1914:58).

Yukarıda metinde gösterildiği gibi Hokand Hanlığı yönetiminin Kırgızlara karşı çok kötü davrandıklarını göstermektedir. Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın bu uygulamış olduğu baskıdan kurtulmak için Hokand emiri Rahmetullah'ı öldürmek zorunda kalmışlardır.

Yazar, Kırgızların Hokand yönetiminden kurtularak Rus hâkimiyeti altına girdikten sonraki gelişmeleri de şu şekilde dile getirmektedir:

"İmdi şol hâl birlen Rusye kol alduna kirdik ok atmay kılıç çapmay adaletlik sayasinde ömr ötkermek üçün inşaallah faydasın kördik. Nādan idik ālim bolduk. Busuk idik tūsük bolduk, köçmen idik olturuk bolduk. Birak beş altı cıldın içinde biz üçün padşah tarabnan bir merhamet bolğan idi. Nādanlıkdın dumanı bir tarabımızdan bazsa, ikinci tarapdın yahşi yerlerimizni mucuklarga alıp olturgusup bizdin kışlak bolamız digenimizge yerdin yamanın körsatıp, yāki bergen arsuların kabul itmey bir bahāne tavıp yaki keç yedkirip şol sebebli hāllarmız bek hālsiz bir hālde kaldı. Yer sunan ayrılıp şol şekildi haller üstümüzge keldi. Şol şekildi merhametden kur kalımız nādanlıkdan başka yamanlık yok muratdan kalmayık. Şol sebebli Rusye kol aldına kirdik. Evvelki cavkerlikge üyrenen halkımız birbirine yamanlık kılur bolsa evvelkiçe kılup baş bermay turdılar. Anıñ üçün Bişbek uyasnan vayskavay istarşine Şabdan bañır hacı Cantay oğlın Baytik batır Kınayoglı, Cangkaraç Aşhocaoglı, Nogoybay Devletbakogulların halk arasınan yardım üçün her birlerine orun berip halknı şularnın yardımları birlen yahşi ratke saldı. Kırgızdın yani Orte Asyanıñ Rusye kol aldına kirüne 1867.ñi yıl bolup bu cılga 48 yıl boladur. Kalpakofskıy digen candiral idi karatkan" (Sıdıkof, 1914:59).

Metinde de görüldüğü gibi Hokand Hanlığı'ndan kurtularak Rus hâkimiyeti altına girdikten sonra Kırgızların hayatında iyi ve kötü yönde değişikliklerin olduğundan bahsetmektedir. Rus yönetiminin ilk beş sene içinde Kırgızlara karşı merhametli davrandığından bahsetmekle birlikte nadan olan Kırgızların âlim olmaya başladığından, göçebe hayatlarını bırakarak yerleşik hayata geçtiklerinden bahsetmektedir.

Hokand Hanlığı'nın kötü yönetimini kullanarak bölgeyi ele geçirip Kırgızlar için bir kurtarıcı gibi görünen Rus idaresi de baskı uygulamaya başlamıştır. Bir taraftan nadanlık, cahillik içinde geri kalmışlığın sıkıntısını çekmekte olan Kırgızlar, Rusların gelmesiyle birlikte

ellerindeki verimli ve sulak topraklarını Rus idaresinin getirmiş olduğu Rus köylülerine kaptırmışlardı. Rus hâkimiyeti Kırgızların verimli topraklarına Rus köylülerini yerleştirirken, yerleşik hayata geçmek isteyen Kırgızlar için de kurak ve verimsiz olan toprakları vermeye başlamıştır. Eskiden beri adaletsizliğe karşı savaşmayı bilen Kırgızlar, Rus yönetiminin bu uygulamalarına karşı çıksalar da, Rus yönetimi yerli halkın önde gelenlerinden kendilerine yardımcı seçerek onlara daha nazik davranmakla birlikte rütbelere, yüksek miktarda maaşlar bağlayarak ayaklanmaları engellemeye çalışmışlardır.

19. yüzyılın sonlarına doğru her biri binden fazla nüfustan oluşan Rus köylerinin sayısı yediyken, 20. yüzyılın başlarında bu köylerin sayısı on dokuza kadar ulaşmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: 4100 nüfuslu Belovodskoye; 4800 nüfuslu Preobracenskoye; 3000 nüfuslu Pokrovskoye (Isık Göl bölgesinde); 2700 nüfuslu Sazanovskoye ve her biri 2500-2600 nüfuslu Lebedinskoye, Pokroskoye (Güney Kırgızistan bölgesinde); 2000-2300 nüfuslu Teploklyuçenko, Çaldıvar, Kara- Balta ve Petrovskoye.

Görüldüğü gibi Rusya'dan getirilen köylülere tarım ve maden işletmeleri verilmiş ve her türlü vergiden muaf edilmişlerdir. Sulak ve verimli toprakları elinden alınmış olan Kırgızlar ağır vergiler altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Tarihi kaynaklara göre Rusya'dan Türkistan bölgesine göç edenlerin sayısı 1906 yılındaki verilere göre 106 bin civarındaydı. Sadece Bişkek etrafında 1905-1907 yılları arasında Rus göçmenlerine tahsis edilen Kırgız toprakları 879.219 hektardı. 1907 yılında Süttübulak, Ceti Ögüz ve Karakol gibi Isık Göl bölgesinde yer alan bölgelerde 33.580 hektar üzerinde ürün bulunan ve hayvanların otladığı verimli topraklar Kırgızların elinden alınarak Rus köylülerine teslim edilmiştir (Söylemez-Aşlar, 2018: 207-208).

Yazar, Güney Kırgızistan'da yaşayan Kırgız boylarından da şu şekilde bahsetmektedir:

“Adigineden on urug Satar, Barkı, Börü, Kökçe, Ulu, Olceke, Tavke, Sabay, Coru, Arday, Mönök dip bul tuhanlarga 1914.nçi yıl 23.nçi martde bardım. Kördüm üç atasın aytup birarlık adem kalmadı. Dirlik ikan bizdin tarapda üç apasın bilmeze kul dip uyat kılurlar yani sart bolup şehirga kirip medeniyetlanmay ya ilim okup marifetlenmey adaşkan Kırgız bolupdu”(Sıdıkof, 1914: 30).

Yazar, 23 Mart 1914 tarihinde Güney Kırgızistan bölgesini de gezdiğinden bahsederek, buradaki insanların üç atasından fazlasını bilmediklerini, kuzeyde ise yedi atasını bilmeyenlerin köle olarak sayılacaklarını söylemektedir. Buna göre yazarın bulunduğu Kuzey Kırgızistan topraklarında yaşayan Kırgız boylarının henüz yerleşik hayata geçmediğinden eski geleneklerini daha iyi koruyarak yedi soyuna kadar ezberle bildiklerini söyleyebiliriz. Güney Kırgızistan'da yaşayan Kırgız boylarının yerleşik hayata geçerek şehirleşmenin ve diğer uluslarla olan bağlantıları ve ilişkilerinden dolayı artık eski geleneklerinden biraz uzaklaşmaya başladıklarını söyleyebiliriz.

Kuzey Kırgızistan'da yerleşik hayata geçmenin olumlu yönlerinin olduğunu hissederek ilk yerleşik hayata geçmek isteyen Kırgız boyunun da Solta olduğu metinlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Cantay medeniyet marifet talep itüp şehirga olturmaknı ihtiyar itip kışlak bolgandın aldidur. Şehir demek baygamber ornı badişahlarnıñ davleti olyalarnıñ mescidi marifetniñ beşiği medrese fakirlerdin muhtaclarınıñ çıku, ademdi hayvandan ayru, adem estü şehirde ikenligin evvela sezgen bilgen Cantay bolsa de keli Solta bildi başka ahmaklar kaydan bilsün”(Sıdıkof, 1914: 100).

Yazar, insanların marifetli ve kültürlü bir şekilde yetiştirilmesi için yerleşik hayata geçerek şehirleşmenin önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Şehrin, peygamberlerin yeri, evliyaların mescidi, padişahların devleti, marifetin beşiği olduğundan bahsetmekle birlikte; şehrin fakirlikten kurtulmanın, insanı hayvandan ayırmanın bir aracı olduğunu dile getirmektedir. En önemlisi de akıllı insanların şehirlerde olduklarından bahsetmektedir. Bunun için de göçebe hayattan yerleşik hayata geçmenin önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kırgız boylarının her zaman birbiriyle savaş içinde olduklarını da şu cümlelerde görebiliriz; *“Bugü Sarbagış bir Kılıcıdan bola turup aralarında köp kan töküş payda boldı. Marifetsizlikde bir birlerin öltürmekni hüner bildi”*(Sıdıkoğlu, 1913: 39).

Örneklere görüldüğü gibi Kırgız boyları kendi içlerinde devamlı bir savaş içindeydiler. Kırgızistan'ın Rus işgali altına girmesinden sonra Kırgız boyları arasındaki çatışmaların ortadan kalkması yanında bu durum iktisat, tarım ve hayvancılık alanında gelişmeyi de sağlamıştır (Artıkbaev, 2004: 19).

2. 19 ve 20. Yüzyılın Başındaki Kırgızların Dini ve Eğitim Durumunun Eserlerdeki İzleri

Türk halklarının İslam dinini benimsemeleri ve kültürlerine adapte etmeleri farklı şekillerde ve zamanlarda oluşmuştur. İslam dininin Türkistan bölgesindeki Türk halkları arasında yayılmaya başlaması birbirinden farklı iki sosyo-kültürel sınıf yaratmıştır. Bunlardan birincisi yerleşik hayata erken geçmiş şehirli, belirli bir yerde yerleşmekten dolayı medreselerde işlenen ve öğretilen İslam'ın esaslarına bağlı, aynı zamanda gelişmiş ve rafine bir kültür, sanat ortaya koymuş çoğunluğu Sünni Müslümanlığı benimsemiş olan Türklerdir. İkinci grup ise bozkırlarda yaşayan ve eski hayat tarzını devam ettiren Türklerdir. Bunlar, eski inançlarından henüz sıyrılamamış, biraz da tasavvuf ağırlıklı mistik bir Müslümanlık anlayışını benimsemişlerdir. Bu halk anlayışının da Türkler arasında iki biçimi bulunmaktadır. Birincisi Ortodoks da denilen Sünni yorumu benimsemiş halk kesiminin sergilediği biçim, ikincisi de Heteredoks da denilen Batini anlayış biçimidir. Fakat ikisi de aynı tabana dayanır, bu da ortak taban halk İslam'ıdır (Cihan, 2015: 220).

19. yüzyılda Kırgızların dini hayatları hakkında bilgi veren seyyahlar, çoğunlukla Kırgızların İslam dininden uzak olduklarını ve İslam'ın onlar üzerindeki izlerini olabildiğince zayıf göstermektedirler. Seyyahların vermiş olduğu bilgilere göre Türkistan'da İslam dininin etkisinin az olduğu konar-göçer Türk halklarının başında Kırgızlar gelmektedir.

19.yüzyılda Kırgızların dini inançları hakkında bilgi veren seyyahlar ve araştırmacılar, Kırgızların İslam dini ile aralarının mümkün olduğu kadar uzak olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre Alman asıllı Rus Türkolog Radloff, 1859-1870 yılları arasında Sibiryaya ve Türkistan toraklarına yapmış olduğu seyahatlerinde Kırgızların dini inançları hakkında şunları yazmaktadır:

“Kırgızların hepsi de, Kazaklar gibi Müslüman'dırlar, ancak onların İslamiyet'i daha geç kabul ettikleri söyleniyor. Tatarlar, Kırgızların tamamıyla putperest olduklarını, ne oruç, ne namaz, ne de imanın şartlarını bilmediklerini ve hatta peygamberin adından bile habersiz olduklarını iddia ederler. Fakat bana kalırsa diyebiliriz ki Kırgızlar kendilerini çok ciddi Müslüman sayar ve Kalmıkları kâfir sayarak kendilerini onlardan kesin surette ayırırlar. Din üzerine bilgileri az olmakla beraber, onlar Kazaklara nazaran daha fanatikler, destanları din savaşından bahseder. Bunun sebebi, kısmen belki de kâfirlere komşu olarak yaşamalarından ileri gelebilir”

demektedir(Cihan, 2015:224).

Amerikalı diplomat Eugene Schuyler 1873'de Isık Göl civarında karşılaştığı Kırgızların dinî hayatı hakkında onları iki gruba ayırarak şunları der:

“Din hususunda Kazaklar gibi, Kırgızların pek azı Muhammed'in varlığını işitmiş olsa da ismen Müslüman'dırlar. Daha az bir kısmı da ne namazları bilir ne de bu akidenin vecibelerini yerine getirir. Yaşantılarında eski Şamanist inançların izlerini taşırlar”(Cihan, 2015:224).

Rus subayı Mikhail Ivanovich Venyukov, 1865 yılında yaptığı gözlemlere dayanarak Çin sınırında, Tanrı dağlarının eteklerindeki göçer Kırgız boylarının dinî hayatı hakkında şunlara değinmiştir:

“Kırgızların ahlaki tüm kavramları ve fikirleri en eski (ilkel) inançlar ve önyargılar üzerine kurulmuştur. Kırgızların dini İslam'dır. Bununla birlikte onların, özellikle Çin'e komşu kabilelerin arasındakilerin Müslümanlığı çok yüzeyseldir. Bazı

Kara-Kırgızlar Allah'ın doksan dokuz ismini bilmek şöyle dursun, Peygamberlerinin ismini dahi bilmezler. Kuran'da kesin şekilde yasak edilen sarhoşluk, Kırgızlarca bir günah olarak görülmez. Birçok başka konuda onlar cehalet yoluyla Kuran'ın belirlediği kuralları açıkça ihlal ederler. Gariptir ki, Şamanizm'in bazı adetleri hala bu insanlar tarafından korunur” (Cihan, 2015: 223).

Kazak bilim adamı Çokan Velihanov, Tanrı Dağı Kırgızlarını gözlemleyerek şu değerlendirmelerde bulunmuştur;

“Kırgızlar kendilerine Müslüman diyorlar ama henüz Muhammed'in kim olduğunu bilmiyorlar. Onların düğün ve cenaze törenleri Şaman tarzında yapılır, ama eğer bir Tatar veya Orta Asyalı molla'nın yardımını sağlayabilirlerse dualar okunur. Kendimden emin bir şekilde iddia edebilirim ki, Isık Göl'den Bedeşan'a bütün bölgenin tamamında bu kabileden okuyabilecek bir tek şahıs yoktur” (Cihan, 2015:225).

İncelediğimiz metinde ise Kırgızların dini inançları şu şekilde yansıtılmıştır;

“Kanat hem Timur urguniñ ataklı ademlerinen dinge yardımçı idi. Oğlu molla İshak Medrese-i 'Aliyeni bütürüp şehir Ufadan 1914.nçi 21.nçi afrilde kaytdı. Kıdıktan molla Sabit, Baki, Sali. Çarkımbay hacı bu Timur urgu imez. Sayak, Sarbağışdın evladının tanutgan togru yolga salgan iyman İslam üyretip ilim yolun körsetken. Mundın evvel Kırgız şunday bir camanda idi ki haram nerse yok idi. Özü ölgen maldın etin cimek, zina kılmak, ogru kılmak, cılangaç yürmek şekildi. Bu zatdın nasihat boyunca halk ayırıp berdi. Helal haram digen ilim digen nerse az az surap halk yolga kire başladı. Ol vaktde ilim tamam bolur idi. Hoca hafız, Çahar kitapdın kırahtların oku birlen namaz okulur idi. İyman, İslam, Allahnı dalil birlen tanu yok idi. Bu zat şol dāvet birlen Muhammedali damlanı aldırdı. Bul vaktde tamam şeriat yolu bilinip ilim oku şol kadar alga ketdi” (Sıdıkof, 1914:46).

“Ruze tutar idi, namaz okulmaz idi. Arasında namaz okuganı bolur idi. Anı molla der idi. Ağız açarda kündin batu birlen işi yok bir ademdin azan aytuna karap turar idi. Azan aytsa az bolsa on çakırım yirde Adem at birlen kelip karay turgan Adem atın ayamazdan çavıp citip ağız açar idi. Haber berür idi. Namazga tüşmek için kelür idi. Lekin ayta turgan nesresi yok illi yılda kıyamet bolur dip, imam Mehdi çıkar dip, ne nerse togru kelse anı ayıtp keter idi. Namaz cenazede okuçu idi. Lekin urükü secde kılur imiş. Şunda bir adem cenaze okuganda ikinci bir adem aytupdı men cenaze namazın okuhanların körgenim bar. Sizçilep yığılıp okuganı yok idi digende cevap beripdi. Ol evvelki namaz bu namaz Hudayar handan soñra çıkdı. urükü secde birlen okulmak boldu digende yeñüp ketken bilgen ademdi imdi şunday zamanlardın ahvallerin şol halga keltürgen ola. Molla Yarkımbay andın soñra Muhammedali Kırgız urgunan andın sonra Yamlihe karı andın soñra çar tarapdan yol açkan Muhammedzakir Abdulkeşafoglı, Vahabof cenapları din agası marifet bekası Sarbağış, Solte, Bugu, Sayakdın ustadı boladur. Erteli keç duada bolup köñülden çıkarmaz tiyüş” (Sıdıkof, 1914:48).

“Bizdin ilde bir divane yürer idi. Çerik'de molla iken bir kunduk divane molla alifni hem tanumaz iken birak başında selle bar kolunda asa bar divane ne sözleze şariat bolup ukular iken selleli adem molla Sart bolse hoce digen halk hasır Çerik ikisi mollaları ilimdi tamam ite Çahar kitapdan başlap hoce Hafısdan tamam ite mollaları iman İslamdı bilmey molla bolup çıka. Okutkan Kaşkarlıkdar da iman İslam bilmegeni mollalık kıladur. Çerik'ge bolmaza molla divane ayırımı bolmese kalay molla anda barıp tursun vesselam” (Sıdıkof, 1914:112).

“Hiç kimden ukmayınçe arak haram didi. Özü içmedi hem til ala turganga de aytdı içme akıl ketirar iken munday nesreni içip akılsız bolu yahşi imez der iken” (Sıdıkof, 1914:42).

“Tarih bilmegen soñ Oş ademleri taş şekildi bu şehirga kim kelip kim ketdi kaydan bilsün yalgandan yalğan tahtı Süleyman dip aşık bolup adem aldav peygamber aytupdı ilim izle ilim oku yalğan aytuçu ahmak ümmet bolma alim bol nādan bolma dip hazret Ali

aytupdur yani balalarıñıznu üyretiñizler zamanıñızde yene başka zamanda bola turganlarını yani kele turgan zamanlarında habar ber digen bu hazret balaların üyretken. Bizdin ömrimiz yalğan aldav birlen boldu. Balalarım sizler de bu taht-ı Süleyman bu yerde baş agrısı yok bola bu yerde adem tilegin Allah kabul ite dip olay bolsa ol şeyhler tegi bay bolmadı oñmadı vesselam ahmaklık şol kitaplara amel kılmay tavga taşka ülülge mazar dip bek ömr ötkeriş. Niçen ulemalar bar hasır tirü barsañız ilim üyrete akl üyrete kitaplara amel kıl der. Andın kaçır yalğan kayda baramız!! Acaba”(Sıdıkof, 1914:32).

Yukarıda geçen bilgilerden yola çıkarak, Kırgızistan topraklarına Tatarların gelmesinden önce, Kırgızların İslam dininin rükünlerini bilmediklerini, neyin haram, neyin helal olduğundan haberleri olmadığı söylenebilir. Medreselerde eski usulde sadece okuma ve ezberden ibaret olan eğitimle Çahar kitapla birlikte Hoca hafız kitapları okutulmuş, öğrencilerin İslam'ın şartlarını öğrenmeden mezun oldukları görülmektedir. Bu dönemde Kırgızlar arasında haram diye bir şeyin olmadığı, ölen hayvanların etlerinin yenildiği, zinanın, yalan söylemenin ve hırsızlığın da bol olduğu söylenmektedir. Namaz ve orucun da dinin gerektirdiği şartlara uygun şekilde uygulanmadığı, cenaze namazlarının farklı biçimde kılındığı ve orucun da gerektiği gibi tutulmayarak kendi isteklerine göre değiştirilerek uygulandığı görülmektedir. Halk arasında dolaşan, bir harf bile bilmeyen sarıklı olan Sart'ların hoca olarak kabul edildiği görülmektedir. Cenaze törenlerinde olsun diğer günlük yaşantılarında olsun eski batini inançlarından kurtulamadıkları da belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi Kırgızistan topraklarına Tatarların gelmesiyle başlayan yeni usul eğitiminin etkisiyle halk haram ve helalin ne olduğunun farkına vararak, eğitim seviyelerinin yükselmesiyle İslam'ı yaşanması gerektiği gibi yaşamaya başlamışlardır.

Medreselerin sayısı bu dönemde Kırgızistan topraklarında çok yaygın olmamakla birlikte 1892 yılında verilmiş olan bilgilere göre toplam yedi taneydi, bunların beşi de Kırgızistan'ın güneyi Oş şehrinde bulunmaktaydı. 19. yüzyılın yarısından itibaren açılmaya başlayan medrese geleneğinin Kırgızistan topraklarında yaygın olmamasının nedeni de göçebe hayat tarzını benimsediklerinden kaynaklanmaktadır (Akımjan kyzy, 2015:294).

Oş şehrinde açılan medreseler eserlerde şu şekilde geçmektedir; *“Barkı urugunan Alimbek digen han bolğan Hohān şehrine bu zat Oş şehrine bir sor medrese saldırgan Buhar medreseleriniñ borumunde hoş hava cayda Oş şehri tamam aldunda körüne biyüük orunda”(Sıdıkof, 1914: 31).*

Rusya Müslümanlarının cehaleti yüzünden Rusya sömürüsü altında kaldıklarını düşünen aydınlar bu problemlerden kurtulmak için çeşitli yöntem arayışı içine girmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren Tatar-Kazan bölgesinde görülmeye başlayan Ceditçilik hareketinin öncüleri İslam'ı ve mevcut geleneği, içinde buldukları zaman diliminde, yaşadıkları coğrafya ve şartlarda yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Dini düşüncenin yenilenmesi için de özellikle eğitim kurumlarının yenilenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bunun sonucunda İsmail Gaspıralı'nın 1884 yılında açtığı ilk cedit okuluyla, Ceditçilik hareketi hız kazanarak, Türkistan topraklarında da Usul-i Cedit okulları açılmaya başlamıştır. İlk başta sosyal düzeni ve toplumun manevi hayatını da ıslah etmek için geleneksel din anlayışının yenilenmesi gerektiğini düşünen Ceditçiler, yeni usule göre eğitim veren okulları açarak, gazete, dergi ve dünyevi ilimlere ait ders kitapları hazırlamaya başladılar (Kadyrov, 2014: 160).

Kırgızistan topraklarında Kadimciler yani eski usulde eğitim veren sistemlerin fazla yaygın olmamasından dolayı Cedit hareketi Kırgızlar tarafından kolay bir şekilde benimsenmiştir ve 1917 yılına gelindiğinde Kırgızistan topraklarında 30 civarında Usul-i Cedit okulunun açıldığı görülmektedir (Murzakulova, 2014: 273).

Cedit hareketinin Kırgızistan topraklarına gelmeden önce, Kırgızların nasıl bir durumda olduğu *“Kırgızlar ilim marifetden habersiz taş arasında mal asramak”* (Sıdıkof, 1914:29) cümlesinde açık bir şekilde gösterilmektedir.

Usul-i Cedit okullarının açılmasıyla Kırgızistan topraklarında eğitim alanında eski usule göre, nasıl değişiklikler neler olduğu aşağıdaki metinlerde açık bir şekilde görülmektedir.

“Çokoniñ ömri rahatlık birlen ötdi. Bir acep adem idi. Akıllı söz tapguçı ömrinde bir adem birlen yaman aytıp söküşmegen hem uruşmegan köp sözlemegen, daima kitap gezit curnal karagan tarih okugan”(Sıdıkof, 1914:38).

“Dalada koyçuçılıkçılar da sabak okuy turgan boldu. Anda ilim muhtasardan tamam bolur boldu. Andın soñra Kurān oku krat ilimleri açıldı. Çuvar akaçılık Yamlihe kārını Şabdan Bañır alıp miñ somga hatun alıp berip bir niçe yıl tutdı. Krat şol kadar alga ketdiki bir harfde niçe hükm bar niçük sıfatı bolur diseñiz kartnan yaşlarineçe cevap birerlik boldu. Şol ahvāl başlanun 10 yıl bolmadı şol haşırda 1901. 1902. nçi yıllarda Troski şehrinen Tokmak şehrimizga Zakir kĀrı ve Vahabof cenapları keldi. Bul vaktde şol kadir artıldı. Şakirdlerdin köpliknen Tokmakda turgan Çavakof digen uluglarımız Kırgız balasın şehirden okumazga emir itüp kua başladı. Şabdan batırdın suranu ustazımız Zakir damlanıñ hayret sayesinde taralmadı. Yıldan yıl artılmakda bolup bu ademdin nahu, sarf ilim okula başlandı. Krat ikinçi türli artıldı. Kırgız balasınan da karılar çıka başladı. Tarih, coğrafya ilmi, hesap, usul-ı cedide oku dimek bu zatdan başlanıp balalarga azrak can kirdi. Andın damlanıñ emir maruf boyunca bu künlerde balalarımız her ülken şehirlerga katuşıp tarih yaza turganlar çıkup Ufa barıp Medrese-i ‘Aliyeni bitirip kayta tugtın boldu. Hem şehirlerden vasife berip muallim çakıra turganlar boldu. Evvelki zamanda, yani mundın 20 yıl burun bala okutgan molla, malay, hizmetçi hükminde idi”(Sıdıkof, 1914:46).

Yukarıdaki metinlerde görüldüğü gibi yeni usul okullar açılarak Yamlihe, Zakir, Vahabof gibi Tatar öğretmenlerin ders verdikleri görülmektedir. Yeni usul eğitiminde Kuran ve kıraat dersleri dışında dünyevi ilimlerden tarih, coğrafya, matematik gibi derslerin de okutulmaya başlandığı ve bunun sonucunda gençlerden yaşlılara kadar, hatta dağlardaki çobanların bile eğitim görmeye başladığı görülmektedir. Eğitim almak isteyenlerin sayısının artmasından korkan Rus yönetiminin dağlık bölgelerde yaşayan Kırgızların şehre gelerek eğitim almalarını da yasakladığı görülmektedir.

Yani 20.yüzyılın başlarından itibaren geleneksel dini eğitim merkezleri düzeltilerek yeni usulde eğitim veren medrese ve okullar açılmaya başlanmıştır. Yeni usulde eğitim veren okullarda eğitim kendi ana dillerinde verilerek, din derslerinin yanında edebiyat, fizik, kimya ve Rusça gibi diğer dersler de öğretilmeye başlamıştır (Kubatova, 2012: 101).

“Başka boluşlardın curut bilegen ademlerinde izzet kılmakda din milletimizge Şabdan soñra hizmet kılğan medrese saldııp müderris aldırıp balalar okutgan yani okugan şakirdleri usul, tuzih, talhis okugan yalguz Orta Asyah Kırgızmandur. Medresesiniñ mollası bola. Dür ismi Şerif Necmeddin damla Buhara-i Şerifden hatim kılup müderrislik şhadetnāme alğan medresesi hükümet tarabdan salınıp bahası 15miñ somga tüşken medresege bir tarabnan Rusçe de okutup faydelenip turgan yalguzdur”(Sıdıkof, 1914:52).

“Malga caylu yerlerdin; Batır aldı barısın
Çoñ Kemindin içine; Savot çilek saldırdıñ
Çıkaç usta bir bölek; Barın batır bildirdiñ
Halk içine ne kerek; Medrese mektep açdırdıñ
İlim oku bek kerek; Ahvalin biler zamandın
İlim oku bek kerek; Usul-i cedit mollasın
Alsa bolur tezrek; üç dört aydın içinde
Hat yazını bildiret; Sekiz aydın içinde
İyman İslam bek bilet; Şunday ilim bildirgen
Faydasın halkga tiydirgen; Batır hacı siz kerek
Şunday oku boluga; Tertipli medrese bek kerek” (Sıdıkof, 1914: 74).

Yukarıdaki örnek metinlerde de Usul-ı Cedit okullarının önemi üzerinde durulmuştur. Usul-ı Cedit okullarının sayesinde üç dört aylık bir sürede okuma yazmayı, sekiz aylık bir süre içinde de iman ve İslam’ı öğrendikleri dile getirilmiştir. Bunun içinde bu okulların sayısını

arttırarak Usul-ı Cedit hocalarının sayılarının artırılması gerektiğini söylemekle birlikte, bunların sayesinde tarım ve hayvancılık dışında marangozluk, arıcılık, dericilik gibi iş yerlerinin açılmaya başlandığı belirtilmiştir.

Kırgızistan topraklarında Usul-ı Cedit okulları ilk olarak 20. yüzyılın başlarında 1901-1902 yılları arasında Karakol şehrinde üç, Pişpek'te iki ve Tokmok'ta bir okul açılmıştır (Kubatova, 2012: 157).

Eserlerde, Usul-ı Cedit okullarının eğitim alanında getirmiş olduğu yeniliklerle birlikte, eğitimin önemli bir araç olduğunun farkına varıp anlayabilen bazı kişiler tarafından mescit ve medreselerin açılmaya başlandığı hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

“Çolpankul hacı hasır Kanay urguniñ davletli kadirli ademi bolgan şekildi. Sokuluk beketine işkol açıp balalar okutup milletimizge hizmet kılıp ömrin ibadat rahatlık birlen ötkerip her vakt tarih, gezit, curnal okup dünya ahvallernen haber itken zatdur”(Sıdıkof, 1914: 99).

“Çoybek hacı hasır Moñoldordın aksakal hem insap tavkıkalı kündin kün Hudaga bendilik kılmak. Atbaşınıñ Akcar digen yerine Mescid medrese saldırgan milletimizge hizmet kılğan bir zatdur”(Sıdıkof, 1914: 109).

“Bu Kasımalı hacı Esenkul tuhandın din milletimizge hizmet itüp mal canların sarf kılğan yalğuz bu ademdür. Balaların ilim yolına yürüzüp künden kün Hudaga bendelik kılıp 5000 somga medrese saldırap halk üçün balaların okutup hizmet kılıp ahiret azıkların alğan bu dünyanıñ yalğanlıkın bilgen zamandın ahvalınan haberdar bolsam digen”(Sıdıkof, 1914: 39).

Yukarıda zikredilen Tatar hocalarından, Kırgızistan topraklarında açılan Usul-ı Cedit okullarında eğitim alıp mezun olanlar, eğitimini devam ettirmek için Ufa'daki Medrese-i Aliye gönderildikleri de eserlerde rastlamaktadır; *“Molla Narıncul Medrese-i Āliyenı tamam itdi. Şehir Ufadan 1914.nçi yılda 15.nçi afrilde*(Sıdıkof, 1914:45). *Molla İshak Medrese-i Āliyenı bütürüp şehir Ufadan 1914.nçi 21.nçi afrilde kaytdı”*(Sıdıkof, 1914: 46).

Usul-ı cedit okullarının açılmasına karşı çıkanlar da bulunmaktaydı. Buna örnek eserde şu şekilde geçmektedir;

*“Usul-i cedit okugan, Kafir işi bu dedi;
İlim bilmez nadanı; Mazak kıldı bizlerni
Hohan, Taşken mollası; Mektep açtı bilgeni;
Gası reyis bolganı, Haram digen bizlerde;
Bilimi yok oganı; Şular halkdı buzganı”* (Sıdıkof, 1914: 68)

Bu dörtlükte Usul-ı Cedit mekteplerinde okuyanların kafir olacakları dile getirilmiştir.

1910 yılına gelindiğinde Ceditçilik hareketi Panslavizm karşıtı haline gelerek Türk Dünyasını birleştirmeyi amaçlayan siyasî bir akım haline gelmiştir. Bu gelişmelere paralel şekilde din öğretimine dayalı geleneksel eğitim sisteminin devamını arzulayan Usul-i Kadimciler de bunlara karşı gelmekteydiler. Ceditçiler kadimcileri “yobaz” ve “gerici” olarak tanımlarken, kadimciler de ceditçileri “dinsiz” ve “kâfir” olarak tanımlamaktaydılar (Andıcan, 2005: 25).

Kırgızistan topraklarında açılan diğer bir eğitim kurumu da Rus-Tüzem (Yerel Rus) okullarıdır. Bu okullar Çarlık Rusya'sının hâkimiyeti altında yaşayan diğer milletleri Ruslaştırma amaçlı açılmıştır (Akımjan kyzy, 2015: 301).

İlk defa olmasa da Murzakulova, Rus yönetimi diğer milletleri eğitim yoluyla Ruslaştırma politikasını ilk olarak konar-göçer Kırgız ve Kazaklar üzerinde uygulamaya başladığını söylemektedir, çünkü konar-göçer olan Kırgız ve Kazaklar, yerleşik hayatta yaşayan milletlere göre daha kolay asimile olacaklardı (2014: 270).

Bu okullarda, Rus Çarlığı'nın diğer halklar ve topraklar üzerinde koloni siyasetini uygulaması, yerli halkların yönetilmesi ve onların Çar hükümetine hizmet ettirmesi için postacılar, tercümanlar ve yerel Rus yönetiminde çalıştırılacak elemanlar yetiştirilmeye

başlanmıştır. Bu şekilde ilk Rus-Tüzem okulları Kırgızistan topraklarında 3 Ekim 1884 yılında Çüy vadisinde Tokmok şehri ile Kara-Konuz köyünde, 1887 yılında da Oş şehrinde açılmıştır (Mircanova vd., 2015: 22).

İncelediğimiz metinde de bazı şahısların Rus okullarından mezun olduğuna dair bilgilere rastlanmaktadır.

“Molla Cafer Rusçe okusun tamam itken. Her molla her bir türlü hünerge kırışken ümitli balaları bardur”(Sıdıkoğlu, 1913: 23).

“Muhammedali hazırki Satıpdalı urguniñ açık fikirli curt bilyegen ülkeni bir niçe yıl badişah hizmetlerinde bolup Orusçe okugan. Milletimizge hizmet kılmağı köñülünde bar. Partiyelik tumanı kaplamakda bolse de din agası marifet bekasi bir yigit”(Sıdıkoğlu, 1913: 42).

“Abdullah ibn Derdayılge kemnaşiyah bütürgen boluş Aşır Sultan Sıdıkdan Abdukerimge kemnaşiyah bütürgen Rusçe”(Sıdıkof, 1914: 98).

Rus okullarında okuyan öğrenciler üzerinde ne kadar Ruslaştırma ve İslam'dan uzaklaştırma faaliyetleri ve partileşme sistemleri uygulansa da yukarıda gösterilmiş olan örneklerde görüldüğü gibi kendi dininden vazgeçmeden, milletine karşı iyi hizmetler veren şahsiyetlerin de bulunduğu görülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak eserlerde, dönemin sosyal, siyasî, dinî ve eğitim durumları hakkında geniş bilgi verildiği ve bu bilgilerin dönemle ilgili bilgi veren diğer kaynaklarla örtüştüğü görülmektedir.

Kokan Hanlığı ve Çarlık Rusyası döneminde de Kırgızlara eziyet edildiği görülmektedir. Yazarın nadanlık olarak bahsettiği durum kanaatimce ileriye göremeden Kokan Hanlığı'nın zulmü karşısında Çarlık Rusyasını bir kurtarıcı olarak görmeleridir. Nihayet bölgeyi ele geçirdikten sonra Ruslar Kokan Hanlığı'na rahmet okutmuş ve gerçek yüzlerini göstermişlerdir.

Çarlık döneminde Kırgızlar üzerinde Ruslaştırma politikası uygulanması yanında, Kırgızların sahip oldukları sulak ve verimli toprakların Rus çiftçilerine verilmesi suretiyle bölgenin etnik dengesinin değiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Dinî hayatı değerlendirdiğimizde seyyahların da ele aldıkları gibi kendilerini ne kadar Müslüman saysalar da inandıkları dinin şartlarını uygulamadıkları örneklerle açıkça gösterilmektedir. Bunun sebebi de Kırgızistan topraklarında medreselerin fazla olmaması, olanların da sadece eski usulde eğitim vermesi, bu eğitimin Kuran ezberlemek ve kıraat okumaktan ibaret olmasından kaynaklanmaktadır. İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde başlayan eğitim reformuyla dini hayat ve eğitimde değişmelerin, gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Usul-i Cedit sayesinde dağlık bölgelerde kendi halinde yaşamakta olan Kırgız halkı hem dinî hem dünyevi eğitimlerini öğrenerek, İslam'ı gerektiği gibi yaşamaya öğrenmeye başlamışlardır. Örneklerde de görüldüğü gibi Kırgızistan topraklarında Usul-i Cedit okullarının sayısının arttığı, şehirlilerin ve köylü çobanların bile eğitime önem vermeye başladığı görülmektedir. Yazarın eserinde bahsettiği nadanlık da yeterli olmayan bir eğitime işaret etmektedir.

Yazar, eserinde “Niçin tarih bilmemiz lazım?”, “Tarihin faydaları”, “Hangi tarihi evvel bilmemiz lazım” şeklindeki sorularla Kırgız halkı için geçmişten ders çıkararak geleceğe doğru adım atmak gerektiğini göstermektedir. Eğitimin önemli bir konu olduğunu dile getiren yazarın

“Ey tuhanlar vakt cetdi kozgalurga

Kiregin her kim özü kolga aluga

Kırgız, Kazak tuhanlar tefekkür kıl

Közüñ açıp zamandın ahvalin bil

Çömüldüñ gafiletke ayamak

Gafillikdan başıñka tiydi tayak

Umtulgun alga taba basıp ayak

Namussız bop yatmayın Kırgız, Kazak”(Sıdıkof, 1914: 6)

mırsalarıyla Kırgız ve Kazakları uyardığı görülmektedir. İlim sahibi olanların demir yolu, tren, fabrika, matbaa, gemi, elektrikli lamba, teleskop, telgraf gibi aletleri üretmeye başladığını, Kırgızların da önceden ilim ve hüner öğrenmeleri halinde belki de bunlar gibi daha erkenden nadanlıktan kurtulabileceğini dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

AKİMJAN KYZY, Bukatcha(2015), “Çarlık Rusya Döneminde Kırgızistan’daki Eğitim Kurumları ve Durumu”, *Teologiya Fakultetinin İlimiy Jurnalı*, S.20-21, s. 289-313.

ANDİCAN, A. Ahat(2003), *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul: Emre Yayınları.

ARTIKBAEV, Kaçkınbay(2004), *XX Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Bişkek.

CİHAN, Cihad(2015), “XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dini Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8/2, s. 219-238.

DUMAN, Gül Banu(2015), “19. Yüzyıl Kırgız Şiiri ve Dönemin Sosyal ve Siyasi Gelişmelerinin Şiirdeki Yansımaları”, *Bilig*, S.75, s. 1-21.

GÜNGÖR, Ebubekir(2015), “Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaalı Sıdıkuulu”, *Türkiyat Mecmuası*, C.25, s. 237-254.

KOCOBEKOV, M(2005), “Osmonaalı Sıdık Uulunun Ömür Bayanına Ayrımlı Taktoolor”, *Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, s. 13-28.

KUBATOVA, Aida(2012), *Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı(1900-1916)*, Bişkek: Maksat Yayını.

MİRCANOVA, C, AVAZOV, E(2015), “XIX Kılımdın Ayagı XX Kılımdın Başındağı Bilim Bertüünün Abalı(Oş Şaarının Misalında)”, *Oş Mamlekettik Universitetinin Carçısı*, S.2, s. 21-25.

MURZAKULOVA, Güldana(2014), “İsmail Gaspıralı ve Kırgızistan’da Cedit Hareketi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.II, S.4, s.268-283.

SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülden(2016), “Osmonaalı Sıdıkov’un Kırgız Şeceresi: Muhtasar Tarih-i Kırgızıya”, *Milli Folklor*, S.110, s. 30-40.

SIDIKOF, Osmanalı(1914), *Tarih-i Kırgız Şadmanıya*, Ufa: Şark Matbası.

SIDIKOGLI, Osmanalı(1913), *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*, Ufa: Şark Matbası.

SIDIKOV, Osmonaalı(2016), “*Muhtasar Tarih Kırgızıya*”, “*Tarih Kırgız Şadmanıya*”, Bişkek: Turar Yayınları.

Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı(2018), (ed: Orhan Söylemez ve Samet Azap), İstanbul; Kesit Yayınları

SOCIAL AND RELİGİOUS EDUCATION OF KYRGYZ FROM THE WORKS OF OSMONALY SYDYK UULU

Abstract

This work analyzes the mid-19th and early-20th centurie’s social lifestyle, general way of life, religious views and educational levels of Kyrgyz people as it was reflected in Osmanaaly Sydyk Uulu’s Works “Tarih-i Kyrgyz Sadmanıya” and “Muhtasar Tarih-i Kyrgyzıya”. The author started his education from the basic Madrasa’s of time, and continued it in the central madrasa of “Madrasa-i Aliye” in Ufa, which was considered as major institute at that time.

The article is discussed in three sections. Information about life and works of Osmanaalı Sıdık Uulu have given in the introduction section.

In the second chapter the social and political situation of the Kyrgyz in the 19th century and early20th century wase mphasized. The social situation of the Kyrgyz in the period of the

Hokand khanate and before the Russian invasion and the changes in their social life after the Russian invasion were discussed. The examples of oppressions, which were applied by the Khorand khanate on Kyrgyz were given. However, after the Russian invasion, Russian villagers were brought to the territory of Kyrgyz by the Russians, and the most efficient and wetlands of the Kyrgyz were given to the Russian villagers.

When the Kyrgyz tribes were in constant war between themselves and the Russians arrived, it was seen that the Kyrgyz started to settle into a settled life.

In the third chapter, were emphasized the religious information and educational status of the Kyrgyz, from the beginning of the 19th century until the beginning of the 20th century. Kyrgyz how the Islamic religion, the conditions of Islam can be applied to the extent to which the conditions are emphasized. In the field of education the characteristics of the schools which were opened by madrasas and ceditists and the Russian-Tuzem schools opened by the Russians were emphasized. Thanks to these schools, the changes and developments in the field of education and religion were discussed.

In the madrasah education system, the traditional old method was taught and the students studying in the madrasah were given traces of the works that they had learned and memorized only when they graduated.

With the emergence of the Cedit movement, it is seen that schools that provide education in the new method have started to be opened in Kyrgyzstan. Students studying in these schools have learned both religious and secular lessons, such as history, geography, mathematics, accounting, and what they have learned to read and write in the short term. With the opening of the new procedural schools, it is seen that the level of education of the people has increased and even the most ordinary citizens, even the shepherds, have learned to read and write. In addition, the students who completed their education in the new method were informed that they were sent to the Madrasa-i Aliye in Ufa and that those who graduated there had started to teach in the schools opened by the Kyrgyz.

With the increase in public education level, it was informed that live stock, agriculture and industry started to develop and small businesses such as bee keeping and leather working started to be opened by Kyrgyz people.

As a result, the how the persecution of the Kyrgyz and the policies applied by the Russians were given information about how the Kyrgyz were separated from fertile and wet lands. The extent to which the education system of the Kyrgyz was before the emergence of the new method of education, and the extent to which the public was enlightened by the opening of schools providing education in the new method was specified.

Key words: Osmonaly Sydyk Uulu, Islam, education, Medrese, usul-i cedit schools, cedit movement.